

# ד. תחומי הכשרה

## נוספים

ד-1 מצבי חירום, לחץ ומשבר

ד-2 אובדנות ומניעתה

ד-3 מניעת התעללות ופגיעה מינית

ד-4 הורות ומשפחה

# ד-1 מצבי חירום, לחץ ומשבר

מדינת ישראל נמצאת לאורך השנים במצבים של איום ביטחוני ואירועי טרור מתמשכים. בשנים האחרונות הולך ומיטשטש הגבול המובחן שבין ה"חזית" לבין ה"עורף". במספר רב של אירועים, כגון מלחמת המפרץ, מלחמת לבנון השנייה ומבצעי "דין וחשבון", "ענבי זעם" ו"עופרת יצוקה", הפך ה"עורף" להיות בעצמו חלק מ"החזית". בנוסף לאיומים ברמה הלאומית הפרט חשוף למצבי לחץ ומשבר ברמה האישית והמשפחתית. הניסיון המצטבר מראה כי המפתח להתמודדות עם אירועים מסוג זה הוא עבודה על בניית החוסן האישי, המשפחתי, הקהילתי והלאומי.

הפסיכולוג החינוכי ערך מאז ומתמיד התערבויות טיפוליות במצבי לחץ ומשבר. חלק ניכר של עבודתו גם בעבר וגם היום הוא התערבות בתוך המערכת החינוכית בעקבות משברים נקודתיים. אולם בעקבות חשיפת העורף חלה תמורה משמעותית בתפקידו של הפסיכולוג החינוכי ובמיצובו כגורם מסייע בקהילה, וכיום הפסיכולוג החינוכי בפרט והשירות הפסיכולוגי-החינוכי ככלל ניצבים בחוד החנית בסיוע לכלל האוכלוסייה בעתות חירום. אם בעבר סייעו הפסיכולוגים החינוכיים לפרט, למשפחה ולמערכת החינוכית במצבי חירום ומשבר, הפסיכולוג החינוכי היום הוא שותף מלא ומתווה דרך גם במערך היישובי. העבודה הפסיכולוגית כוללת סיוע במרכז ההפעלה היישובי, במרכזי דחק, במרכזי המידע לתושבים, בפתחת "קו חם" טלפוני ו/או מקוון למתן מענה מקצועי לפניות אזרחים, במרכזי פינוי וקליטה ועוד.

מציאות זו הובילה את השירותים הפסיכולוגים החינוכיים להשקיע בכמה תחומים:

- א. ביצירת תשתית לבניית חוסן קהילתי ושיתופי פעולה עם אנשי מקצוע מתחום בריאות הנפש והרווחה
- ב. במערך הכשרה להתערבות מערכתית ופרטנית בתחום החירום ג. בהכשרה בנושא הטיפול בנפגעי טראומה
- ד. בבניית מערך תגבור וסיוע בין שפ"חים ברמה המחוזית וברמה הארצית.

## עבודת הפסיכולוג החינוכי במצבי לחץ, חירום ומשבר עבודת הפסיכולוג החינוכי בתחום זה כוללת שלושה שלבים על ציר הזמן:

### 1. עבודת מניעה ובניית חוסן המתאימה לשעת רגיעה, הכוללת -

- סיוע בהיערכות המוסד החינוכי לשעת חירום וגיבוש תכנית מניעה והתערבות ברמת הילד הבודד, הקבוצה ובית הספר;
- העצמת יכולותיהן וכישוריהן של הדמויות המשמעותיות הטבעיות: הורה, גננת, מורה וכדומה;
- שיתופי פעולה עם הייעוץ החינוכי בתכניות כישורי חיים הקשורות להתמודדות עם מצבי חירום. בעתות רגיעה, כחלק מההיערכות לשעת חירום, המוסד החינוכי בוחר ומכשיר "צוות לשעת חירום" (צל"ח). על צוות זה מוטלת האחריות הארגונית, הניהולית והטיפולית לנעשה במערכת החינוכית בשעת חירום. אחד התפקידים המשמעותיים ביותר של הפסיכולוג החינוכי הוא סיוע בבנייתו ובהכשרתו של צוות זה.

הקמת "צוות לשעת חירום" מבוססת על ההנחה כי עיקר משאבי הניהול של מצב החירום קיימים בידי בעלי התפקידים במערכת החינוכית ובסביבה, אך כדי שבעלי התפקידים יוכלו להביא לידי ביטוי את כישוריהם בצורה מיטבית יש להכניס ולתרגלם בשעת רוגע. הצוות מנוהל על ידי הגננת (מנהלת הגן)/מנהל בית הספר ומאפשר שליטה במקרה תוך חלוקת תפקידים בין חברי הצוות ותקשורת טובה בין הגורמים בתוך המערכת החינוכית וברשות.

פרטים על מבנה הצוות ועל תהליך הקמתו אפשר למצוא באתרים האלה:

■ [בגן](#)

■ [בבית הספר](#)

## ■ 2. ההתערבות בשעת המשבר עצמו

ההתערבות בזמן משבר צריכה להיות ממוקדת וקצרה. היא ניתנת לאנשים בריאים על פי רוב, המצויים בשלב של תגובה לאירוע מעורר חרדה. יש לזכור כי במצבים אלו גם תגובות של חרדה יכולות להיחשב תגובה נורמאלית למצב לא נורמאלי. לכן ההתערבות מבוססת על ההנחה כי ההתערבות שמציג הפרט היא מצבית/תגובתית ואינה פתולוגית וכי הסיוע היעיל ביותר לזמן זה אינו דורש עיסוק מעמיק בדינמיקות ובקונפליקטים אישיים אלא מתמקד ב"כאן ועכשיו" ומטרתו העיקרית הפחתת החרדה והחזרת מידה מסוימת של שליטה. את זאת אפשר לעשות על ידי הרגעה, חיבור אל מקורות הכוח הפנימיים והחיצוניים וחיזוק כושר ההתמודדות של הפרט. זאת על פי העקרונות האלה:

1. **קמ"צ (קרבה, מהירות, ציפייה):** מתן עזרה בקרבה למקום האירוע ובקרבת הסביבה החברתית משפחתית **במהירות** הגדולה ביותר ומתוך **ציפייה** לחזרה הדרגתית לשגרה, תוך העברת מסר שהמשבר זמני ויחלוף תוך זמן קצר יחסית.

2. **יציאת הגורמים המסייעים לשטח (reaching out)**

3. שמירה על **עקרון הרציפות וההמשכיות** - סיוע לאדם לגשר על פני הנתק שנוצר בתפיסת רצף האירועים,

שנגרם על ידי המשבר במישור הקוגניטיבי, התפקודי, הבין-אישי והאישי-ההיסטורי

4. **החזרת האחראיות** לפרט, למשפחה, למנהיגות בקהילה ולקהילה על ידי מתן תפקידים

לפרטים אלה ובכך הענקת תחושת קומפוטנטיות ושליטה במצב שבו אין שליטה מלאה.

בשעת חירום הפסיכולוגים החינוכיים נמצאים בחדרי מצב ובוועדות חירום במוסדות החינוך בכל הרמות הנדרשות, מרמת המטה היישובי ועד רמת בית הספר והגן. כיום, עקב המציאות המורכבת שמדינת ישראל נמצאת בה ובשל העובדה שהעורף הוא חלק מהחזית, הפסיכולוג החינוכי מוצא את עצמו מתערב טיפולית גם במקלטים ובמרכזי הדחק.

בעבודתו יבצע הפסיכולוג את ההתערבויות הפסיכולוגיות האלה:

- איתור מעגלי פגיעות, בניית תמונת מצב כוללת ובניית סדרי עדיפויות להתערבות
- תכנון תכנית התערבות מתאימה לצרכים שזוהו תוך התייחסות לעקרונות הפסיכולוגיים בהתמודדות עם לחץ ועם משבר של הפרט, המערכת החינוכית וכלל הקהילה
- מניעת פוסט טראומה - התערבויות טיפוליות ראשוניות פרטניות ומערכתיות ברמת המשפחה, הכיתה, המערכת החינוכית והקהילה (BASIC PH, דיבוב מובנה, MSI, טכניקות אקספרסיביות ועוד) לאחר קבלת הכשרה מתאימה
- התערבות במוקדי דחק במקרים של תגובות חרדה

■ נוכחות במרכזי מידע יישוביים ומתן סיוע פסיכולוגי ב"קו חם" טלפוני בשפ"ח ובאתר מקוון

■ מתן קונסולטציה (ייעוץ) ותמיכה לבעלי תפקידים ברמה היישובית וברמת המוסד החינוכי

■ בניית מערך תמיכה וונטילאציה לפסיכולוגים החינוכיים עצמם במהלך המשבר כדי למנוע שחיקה

נפשית או טראומטיזציה משנית (כמו כן חשוב לאפשר רוטאציות בתפקיד ועבודה בצוותים)

- סיוע למערכת החינוכית בחזרה לשגרה הכולל ייעוץ לגננת ולצוות הגן ולמנהלים ומתן סדנאות לחדר המורים לחיזוק ההתמודדות של המורים והקניית ידע בתחום החוסן והטראומה לתמיכה בתלמידים וליתור תלמידים במצוקה.

### 3. מעקב, מניעה, אבחון וטיפול בפוסט טראומה בסיום האירוע המשברי, ובכלל זה -

- ליווי, תמיכה ומעקב ארוך טווח אחר תלמידים שנפגעו באירועי אסון
- אבחון פוסט טראומה וטיפול בה, לאחר קבלת הכשרה מתאימה בנושא
- השתתפות בישיבות שמתבצע בהן תהליך של הפקת לקחים וחשיבה על שינוי במידת הצורך
- בניית מערך תמיכה וונטילאציה לפסיכולוגים החינוכיים עצמם בסיום האירוע המשברי.

## השתלמויות

שלושת המוקדים בעבודת הפסיכולוג החינוכי - בשגרה, בשעת משבר ובסיומו - נוגעים לשדה הפעילות ההכרחי של הפסיכולוג החינוכי. אולם יש להבחין בין תחומי ידע בסיסי הנדרשים לעבודת הפסיכולוג החינוכי העובד בתוך מערכת החינוך בעתות שגרה ומשבר לבין עבודה עם מעגלי פגיעה ברמת הפרט והקהילה שבה נדרש ידע ייחודי בתחום המניעה, האבחון והטיפול בנפגעי פוסט טראומה. הידע הבסיסי שייך לליבת המקצוע של הפסיכולוג החינוכי ונרכש בתהליך ההכשרה באוניברסיטה ובהשתלמויות בתקופת ההתמחות. ידע זה יש לרענן פעם בשנה במסגרת התחנות. פסיכולוגים מומחים שעברו הכשרה ספציפית והדרכה מטעם שפ"י בתחום של טיפול בטראומה יוכלו לטפל באוכלוסיית מערכת החינוך (ילדים, הורים ומורים) המאותרת כנפגעת טראומה.

**להלן חוזרי מנכ"ל משרד החינוך העוסקים במצבי חירום, לחץ ומשבר:**

[תשע"ז/א'3 סעיף 5.4-11 "נוהלי ההיערכות לשעת חירום/ למצבי חירום בגן הילדים"](#)

[חוזר הוראות קבע תשע"ה/ה'2ב' 5.4-10 "נוהלי שעת חירום במערכת החינוך"](#)

[מידע וחומרים נוספים ניתן למצוא תחת "לחץ, חירום ומשבר" באתר שפ"נט](#)

## ביבליוגרפיה

הערה: הפריטים הביבליוגרפיים דלהלן הם חלק קטן מהשפע הקיים בתחום. אין הם מחייבים ואינם חלק מדרישה פורמאלית כלשהי בתהליך ההכשרה, אולם הם קובצו כאן כדי ליצור גירוי אינטלקטואלי, מתוך תפיסה ששמירה על רמת מקצועיות גבוהה דורשת התעדכנות שוטפת בידע תיאורטי לאורך כל שלבי ההתפתחות המקצועית.

אילון ע', להד מ' (2000), **חיים על הגבול 2000**, חיפה: הוצאת נורד.

בן נשר א', להד מ', שחם י' (2002), **דו"ח תוצאות סקר עבור משרד הרווחה: ארגונים, פעילויות ומרכיבי חוסן קהילתי בפרויקט שח"ק**, קריית שמונה: המרכז לפיתוח משאבי התמודדות.

דשבסקי ע', עזריה ש' וגולדהירש א' (2003), **"התמודדות עם מצבי לחץ בעיתות חירום בגן הילדים"**, א. ערכה **לגנת ב. תדריך לפסיכולוגים ויועצים להטמעת הערכה**, הוצאת משרד החינוך - אגף השירות הפסיכולוגי-הייעוצי והאגף לחינוך קדם-יסודי

[קישור לערכת הגנת \(מתוך אתר שפ"י, "שפיני"ט"\)](#)

[קישור לתדריך לפסיכולוגים ויועצים להטמעת הערכה \(מתוך אתר שפ"י, "שפיני"ט"\)](#)

להד מ', בן נשר א' (2005), **"מאלתור תחת טראומה לפיתוח תורה: התמודדות קהילות עם טרור - הכנה, התערבות ושיקום"**, בתוך א' זומר וא' בלייך (עורכים), **התערבויות מוקדמות בעקבות אסונות וטרור: הניסיון הישראלי**, תל אביב: רמות.

לוינסון ש' (עורכת) (1993), **פסיכולוגיה בבית הספר ובקהילה - בעת רגיעה ובימי חירום**, תל-אביב, הדר.

נוי ש' (2000), **מצבי לחץ טראומטיים**, ירושלים ותל אביב, הוצאת שוקן.

פואה ע', ידין א' ודורון מ' (2003), **חשיפה ממושכת, המדריך לטיפול בהפרעת דחק פוסט טראומטית**, ישראל: המרכז לפיתוח משאבי התמודדות.

קלינגמן א' (התשנ"א), **התערבות פסיכולוגית חינוכית בעת אסון**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

קלינגמן א', רביב ע', שטיין ב' (עורכים) (2000), **ילדים במצבי חירום ולחץ - מאפיינים והתערבויות פסיכולוגיות**, ירושלים, משרד החינוך.

שחם י' (1996), **תגובות חרדה וגיוס משאבי התמודדות - השוואה בין ילדים ששהו תחת הפגזות לבין ילדים אשר פונו זמנית למקום מבטחים בעת מבצע "דין וחשבון"**, קרית שמונה, המרכז לשעת חירום.

- Lahad, M. (1997), BASIC Ph: "The Story of Coping Resources", in: M. Lahad & A. Cohen, Community Stress Prevention, volumes 1 and 2 (pp. 117145-), Kiryat Shmona, Israel: Community Stress Prevention Centre.
- Lahad, M., Shacham, Y., & Niv, S. (2000), "Coping and Community Resources in Children Facing Disaster", in: A. Y. Shalev, R. Yehuda, & A. C. McFarlane (Eds.), The International Handbook of Human Response to Trauma (pp. 389395-), New York: Kluwer Academic/Plenum Press.
- Mitchell, j., & Dyregrov, A. (1993), "Traumatic Stress in Disaster Workers and Emergency Personnel", in: J. Wilson & B. Raphael (Eds.), The International Handbook of Traumatic Stress Syndromes (pp.905914-), New York: Plenum Press.
- Rosenfeld, L. B., Caye, J., Ayalon, O., Lahad, M. (2005), When Their World Comes Apart: Helping Families and Children Manage the Effects of Disasters, Washington, DC: NASW Press.
- Shacham, M., Lahad, M. (2004), "Stress Reactions and Coping Resources Mobilized by Children under Shelling and Evacuation", The Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies, ISSN: 11744704-, Volume: 20042-.

## אתרים ברשת

האתרים הבאים כוללים חומרי עזר ומאמרים בנושא של התמודדות עם מצבי לחץ ומצוקה. כמו כן חלק מהאתרים כוללים הפניה לאתרי ייעוץ לעזרה אישית באמצעות האינטרנט, וכן הם כוללים קבוצות דיון שחלקם מונחה על ידי איש מקצוע בריאות הנפש:

- [מאמרים העוסקים בילדים במצבי לחץ וחירום](#)
- [קובץ הנחיות לשעת חירום לבית הספר – \(יש להקליד "חירום"\)](#)
- [חומרים והפעלות קבוצתיות למצבים שונים – במנהל חברה ונוער](#)
- [התייחסויות ייחודיות לעבודה בחירום בגיל הרך \(תחת סעיף "הוראות" – בטיחות, ביטחון ושעת חירום](#)
- [התמודדות עם מצבי לחץ בעיתות חירום בגן הילדים באתר שפ"ינט](#)

## ד-2 אובדנות ומניעתה

התאבדות היא סיבת המוות השנייה בשכיחותה בקרב הבנים והשלישית בשכיחותה בקרב הבנות בגיל 15-24. ההערכה היא שמספר ניסיונות ההתאבדות גדול פי 100-200 ממספר ההתאבדויות ורק מקצתם מדווחים לרשויות. ניסיונות התאבדות עלולים להסתיים בפגיעה נפשית ופיזית קשה ואפילו בנכות תמידית. שיעור ההתאבדויות בגיל ההתבגרות אינו הגבוה ביותר לעומת קבוצות גיל אחרות, אולם מחשבות התאבדות, איומי התאבדות, ניסיונות התאבדות והתנהגות מסוכנת שכיחים בגיל זה יותר מבכל גיל אחר.

המערכת החינוכית נתפסת כמקום מרכזי שבו אפשר לעסוק במניעת אבדנות בקרב ילדים ובני נוער. סעיף 1-2.9 בחוזר המנכ"ל הוראות קבע סה/4(א) בנושא "אבדנות ילדים ובני נוער - מניעה והתערבות" עוסק בתפקידי מערכת החינוך ברמת הפרט וברמת בית-הספר מבחינת המניעה וההתערבות. בין השאר החוזר מפרט את סימני הזיהוי של תלמידים במצוקה רגשית ובסיכון לאבדנות, קובע את נוהלי ההתערבות לנוכח התנהגות אבדנית ואת נוהלי ההתערבות בעקבות התאבדות תלמיד, מדגיש את חשיבותה של פעילות המניעה ואת נהליה, ומסביר את העקרונות המנחים את הפעלת תכניות המניעה. כמו כן החוזר מדגיש את חשיבות תפקידו של הפסיכולוג החינוכי בטיפול באבדנות ובמניעתה.

**מחוזר זה עולים כמה מוקדים בעבודתו של הפסיכולוג החינוכי ברמת הפרט, המשפחה והמערכת, אם באופן ישיר**

**ואם באמצעות ייעוץ פסיכולוגי לצוותי חינוך:**

1. סיוע בתהליכי איתור ילדים בסיכון לאבדנות
2. התערבות פסיכולוגית עבור הילד והמשפחה לאחר איום/ניסיון אבדני
3. סיוע וייעוץ להפעלת התערבות כיתתית/קבוצתית/שכבתית/בית ספרית בעקבות אירוע אבדני באופן ישיר או עקיף
4. הכנת תכניות מניעה: תכניות חוסן לכלל התלמידים, תכניות לילדים בסיכון אבדני וריענון נהלים בחדר המורים.

## התכנית הלאומית למניעת אבדנות

התכנית הלאומית למניעת אבדנות היא תוצר של עבודת ועדה בין משרדית בראשות משרד הבריאות, ששפ"י נוטל בה חלק פעיל. משנת 2010 החל פיילוט בשלוש רשויות מקומיות. במערכת החינוך יתבצעו כמה פעולות מרכזיות: הסברה, הכשרת "שומרי סף", הפעלת התכנית "בוחרים בחיים" (הרחבה של הפרקים ב"כישורי חיים" הנוגעים באבדנות), תגבור הערכת הסיכון והטיפול על ידי השפ"ח וקיום רצף טיפולי עם מערך בריאות הנפש.

בק"ץ 2009 הוכשרו פסיכולוגים, כמו גם יועצים ועובדים סוציאליים, להנחות אנשי מקצוע המנחים קבוצות בתכנית למניעת אבדנות.

## תפקיד הפסיכולוג החינוכי במסגרת התכנית הלאומית למניעת אבדנות מוגדר בשלושה תחומים:

1. הכשרת "שומרי סף" - הכשרה של צוותי חינוך, עובדים אחרים בבתי הספר והורים שתקנה ידע וכלים ראשוניים בעירנות ובאיתור תלמידים בסיכון ובאפשרויות ההפניה שלהם לגורמי טיפול
2. הפעלת תכניות מניעה במסגרות חינוך בשיתוף עם הייעוץ החינוכי המופעלות באופן קבוצתי וכוללות דיבור משמעותי עם מבוגרים בנושאים הקשורים לאבדנות יחד עם פיתוח מנגנוני התמודדות שונים
3. ביצוע הערכות סיכון וטיפול פסיכולוגי בתלמידים שהופנו על רקע של סיכון אבדני.

### הכשרה

התערבות מערכתית לאחר מעשה אבדני מערבת את עקרונות ההתערבות במשבר אך דורשת התמקדות נוספת בהיבטים המייחדים אבדנות. יש צורך ברענון שנתי של תחום זה במסגרת עבודת השפ"ח. יש צורך לייחד זמן למפגש האישי של הפסיכולוגים עם סוגיות האבדנות והמוות. עיבוד אישי של הנושא יאפשר לפסיכולוגים לתפקד באופן יעיל במערכת.

בנוסף מוצעים שני מסלולי השתלמות הקשורים למניעת אבדנות ולטיפול בה:

- 1 קורס למניעת אבדנות הכולל העמקה בתחום הידע על מניעה, על איתור ועל טיפול, ביחד עם למידה של פרוטוקול להפעלה בכיתות
- 2 קורס לפסיכולוגים מומחים לטיפול בתלמידים בעלי סיכון אבדני המלווה בהדרכה על מקרים והכולל הרצאות וסדנאות סביב גישות טיפוליות שונות באבדנות.

[להרחבה בנושא: מאמרים, תכניות התערבות וביבליוגרפיה ראה באתר שפ"ח תחת "אבדנות"](#)



## ביבליוגרפיה

הערה: הפריטים הביבליוגרפים דלהלן הם חלק קטן מהשפע הקיים בתחום. אין הם מחייבים ואינם חלק מדרישה פורמאלית כלשהי בתהליך ההכשרה, אולם הם קובצו כאן כדי ליצור גירוי אינטלקטואלי, מתוך תפיסה ששמירה על רמת מקצועיות גבוהה דורשת התעדכנות שוטפת בידע תיאורטי לאורך כל שלבי ההתפתחות המקצועית.

[חוזר מנכ"ל הוראות קבע סה/4\(א\) סעיף 1-2.8, אבדנות ילדים ובני נוער - מניעה והתערבות](#)

אפטר א' ופרוידנשטיין א' (2001), **נוער על סף תהום: התאבדויות וניסיונות אובדניים בקרב בני-נוער**, דיונון, אוניברסיטת תל-אביב.

אפטר א' ועופר נ' (1998), **התאבדויות בקרב בני נוער**, מכון הנרייטה סאלד, ירושלים.

הראל י', מולכו מ' וטילינגר א' (2004), **נוער בישראל: בריאות, רווחה נפשית וחברתית ודפוסי התנהגויות סיכון**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.

קלינגמן א', רביב ע' ושטיין ב' (עורכים), **ילדים במצבי חירום ולחץ: מאפיינים והתערבויות פסיכולוגיות**, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, ירושלים, 2000.

שער י' (2005), **תאוריה ופרקטיקה לאנשי חינוך בתחום האובדנות**, שפ"ח אשכול.

שער י' (2006), **הערכת אובדנות בקרב בני נוער בקהילה**, שפ"ח אשכול.

המועצה הלאומית לשלום הילד, **ילדים בישראל - שנתון סטטיסטי 2003**.

Merrick Joav, "Trends in Adolescent Suicide in Israel" International Journal of Adolescent Medicine & Health 12(2-3),2000, pp. 245-248

Kohn Robert et al. "Epidemiology of Youth Suicide in Israel" Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry 36(11), 1997, PP. 1537-1542

## ד-3 מניעת התעללות ופגיעה מינית

בשנים האחרונות אנו עדים להתרחשויות רבות של אירועי פגיעה מינית בקרב תלמידים. מערכת החינוך ממלאת תפקיד מרכזי בהתמודדות עם הפגיעה המינית בילדים. יותר מ-60% מכלל הדיווחים לפקידי הסעד על פגיעה בילדים מגיעות ממסגרות החינוך.

התרחשותם של אירועים כאלה במערכת החינוך יוצרת, לעתים קרובות, מצב משברי ומערערת את היסודות הרגשיים הבסיסיים הנוגעים לתחושת מוגנות של רווחתם הנפשית של הילדים והצוות במערכת. רגשות של בלבול, בהלה, כעס, בושה, אשמה, פחד, רצון לשמור את האירוע בסוד, מחד גיסא, ורצון לחשוף אותו, מאידך גיסא, משקפים רק חלק מהתהליכים המורכבים המתרחשים בעולמם של כל המעורבים באירוע הפגיעה: הקרבן, הפוגע, ההורים, גורמי המערכת החינוכית ואנשי המקצוע המלווים את האירוע. רגשות אלה עלולים לעורר התנהגויות הגנתיות, כמו הכחשה והימנעות מפעולה, שמטרתן להפחית את רמות החרדה המתעוררות בעקבות האירוע, אך הן עלולות לפגוע ביעילות ובמקצועיות של הטיפול במקרה.

המציאות מלמדת כי כל פסיכולוג חינוכי עלול למצוא את עצמו נדרש לתת מענה ראשוני למקרים של פגיעה מינית המתרחשים בתוך מערכת החינוך. לטיפול במקרים של פגיעה מינית מרכיבים ייחודיים, וקיים צורך בהכשרה של הפסיכולוגים להתערבות באירועים כאלה הן ברמה המערכתית והן ברמה הפרטנית, הכשרה שתגביר את המסוגלות האישית של הפסיכולוג להתמודד בצורה יעילה ונכונה ואף תאפשר לו ללוות ולהדריך אחרים בהתערבות במקרים אלה. היכרות מוקדמת של הפסיכולוג עם מכלול הידע הקיים בנושא תאפשר לו לארגן מערכי התמודדות יעילים בשעת אמת. התשתית המקצועית של הפסיכולוג החינוכי צריכה לכלול כלים שיאפשרו לו התערבות בתחומי המניעה, האיתור וההערכה ובתחום ההתערבות המערכתית. עליו לחדד את העירנות ואת המודעות לתהליכים דינמיים-פנימיים המתרחשים אצלו בעת התערבותו במקרים של פגיעה מינית.

### אלה תחומי הפעילות של הפסיכולוג החינוכי בנושאי פגיעה מינית במערכת החינוך והמקצועיות הנדרשת ממנו בתחום זה:

**מניעה:** פעילות שמכוונת להכרת התופעה, להעלאת המודעות לקיומה, לזיהויה ולהקניית הדרכים להימנע ממנה.

על הפסיכולוג לרכוש ידע בתחום, להיות מעורב בבניית תכניות מניעה ושותף בהנחלת הידע לאוכלוסיות של צוותים חינוכיים, תלמידים והורים.

תכניות המניעה מסייעות בתחומים אלה:

- מניעה ואיתור מוקדם של מקרי פגיעה מינית
- יצירת אקלים המאפשר שיח על הנושא ומקדם את מוגנות הילדים במערכת
- חידוד העירנות של הצוותים החינוכיים לזיהוי סימני מצוקה אצל ילדים
- העלאת מודעות הילדים להיותם פוגעים או נפגעים ולחשיבות הפנייה לקבלת סיוע
- חיזוק הרגישות והאכפתיות של התלמידים כלפי חבריהם שבמצוקה, דבר המחזק את יכולתם לפנות להתייעצות ולקבל עזרה עבורם ("שומרי סף").

## **איתור והערכה: פעילות המכוונת לאתר ילדים במצוקה על רקע פגיעה מינית (נפגעים או פוגעים), להעריך את מידת הסיכון במצבם ואת צורכיהם ולגבש המלצות להמשך טיפול**

על הפסיכולוג לרכוש ידע וכלים שיאפשרו לו -

- ביצוע הערכה של האירוע ביחס למידת המותאמות של ההתנהגות לשלבי ההתפתחות המינית הבריאה והנורמטיבית;
- הכרת ההשלכות הנפשיות והרגשיות של אירועים טראומטיים בכלל ושל פגיעה מינית בפרט על התפתחותם ועל תפקודם של ילדים;
- הכרת סימנים ואותות בהתנהגותו של הילד אשר מצביעים על חשש לגבי האפשרות להיותו פוגע או נפגע והאופן שבו הדבר עשוי להתבטא במבחנים הפסיכולוגיים;
- הכרת הדרכים שיש לפעול בהן בעת העלאת חשדות לפגיעה מינית בהתאם לחוקים, להנחיות חוזרי המנכ"ל ולנוהלי האתיקה המקצועית;
- יכולת לעבודה משותפת עם גורמים מקצועיים נוספים בקהילה (רווחה, בריאות הנפש וכד').

## **התערבות מערכתית: פעילות המכוונת ליווי המערכת בעת גילוי מקרה של פגיעה מינית ואחרי הגילוי**

על בסיס ניסיון מתמשך בהתמודדות עם מצבי פגיעה מינית נכתבה חוברת ובה קווים מנחים (ראה קישור להלן) המיועדים לצייד את הפסיכולוג החינוכי בכלים להתמודדות עם אירועי פגיעה מינית המתרחשים בין תלמידים במערכות החינוך. לחוברת הנחיות זו כמה מטרות:

- הקניית ידע מעשי הנחוץ לפסיכולוג החינוכי במכלול תחומי ההתערבות הנדרשים במעגלי הפגיעה השונים: ליווי והנחיה של צוותי העבודה בבתי הספר ובגנים, השתתפות בוועדה בין-מקצועית, התערבות ראשונית עם הנפגע, עם הפוגע ועם משפחותיהם ועוד;
- הדגשת החשיבות של העירנות לתהליכים דינמיים-פנימיים המתרחשים אצל הפסיכולוג עצמו בעת התערבותו במקרים של פגיעה מינית;
- תרגול דרכי ההתמודדות שיוסיף לתחושת הביטחון והמסוגלות של הפסיכולוג החינוכי בעת התערבות במצבי משבר של פגיעה מינית ויעשיר את ארגז הכלים המקצועיים שלו.

[על הפסיכולוג החינוכי לרכוש ידע זה הנמצא בחוברת הנחיות באתר שפ"י](#)

## **על הפסיכולוג להכיר את חוק העונשין ואת הנהלים של משרד החינוך בהקשר של מניעת התעללות ופגיעה מינית:**

התייחסויות לחוק העונשין, 1977 (חוק העונשין - פגיעה בקטינים ובחסרי ישע, תיקון 26, 1989, סעיפים 368 א'-ה') ולתיקון לחוק העונשין 2007, חובת הדיווח על פגיעה בקטינים ובחסרי ישע מופיעות בחוזרי מנכ"ל:

**חוזרי המנכ"ל בתחום הפגיעה מינית מצוינים להלן:**

[חוזר הוראות קבע ט/3\(ב\), סעיף 2.2-11, "חובת דיווח על עברה בקטין על-פי חוק וחקירת תלמידים כקרבנות וכעדים"](#)

[חוזר הוראות קבע עה/8\(ב\) ניסן התשע"ה – אפריל 2015 : "אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אירועי אלימות וסיכון"](#)

[חוזר הוראות קבע תשס/2\(א\), סעיף 2.1-2, "התמודדות מערכת החינוך עם פגיעה מינית של תלמידים בתלמידים"](#)

## **השתלמויות**

התחומים שצוינו לעיל (מניעה, איתור, הערכה והתערבות מערכתית) נוגעים לידע הבסיסי ולשדה הפעילות ההכרחי של הפסיכולוג החינוכי העובד במערכת החינוך. בנוסף מומלצות השתלמויות המקנות ידע ספציפי עבור מומחים בתחומי הטיפול בילדים שנפגעו ובלדים בעלי התנהגות מינית פוגעת מתחת לגיל האחריות הפלילית. פסיכולוגים מומחים שעברו הכשרה ספציפית והדרכה בתחום מטעם שפ"י יוכלו לטפל במקרים המופנים אליהם במרכזי טיפול שהוקמו בשותפות בין מקצועית עם משרדי הממשלה האחרים.

[הרחבה בנושא - מאמרים, תכניות התערבות וביבליוגרפיה - ראה באתר שפ"י "התעללות ופגיעה מינית"](#)

## ביבליוגרפיה

הערה: הפריטים הביבליוגרפיים דלהלן הם חלק קטן מהשפע הקיים בתחום. אין הם מחייבים ואינם חלק מדרישה פורמאלית כלשהי בתהליך ההכשרה, אולם הם קובצו כאן כדי ליצור גירוי אינטלקטואלי, מתוך תפיסה ששמירה על רמת מקצועיות גבוהה דורשת התעדכנות שוטפת בידע תיאורטי לאורך כל שלבי ההתפתחות המקצועית.

אתגר ט' (1996), **עברות מין בקרב בני נוער**, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת רמות. ג'ונסון ק"ט (2000), **הבנת ההתנהגות המינית בגיל הילדות**, הוצאת אח, תל-אביב. כהן ת' (1991), **לחיות בצל הסוד**, תל-אביב: הוצאת מודן.

לביא ק' (2000), **חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון**, ירושלים: אשלים, משרד העבודה והרווחה.

פרניס ט' (1995), **התעללות מינית בילדים: תיאוריות ודרכי טיפול**, קריית ביאליק: הוצאת אח.

צימרמן ש' (התשס"א), **קטינים פוגעים מינית, אסופת מאמרים ותיאורי מקרה**, שפ"י, משרד החינוך, ירושלים.

קדמן י' (1999), **התעללות בילדים בישראל**, המועצה לשלום הילד.

קריגר ש', אש ר' (1980), **תקיפת ילדים על רקע מיני**, ירושלים: משרד החינוך, שפ"י.

# ד-4 הורות ומשפחה

## הפסיכולוג החינוכי כמקדם שותפות מיטיבה בין ההורים למערכת חינוכית

מתוך: שפ"נט - עלון מקוון 21 - "תפקיד הפסיכולוג החינוכי בקידום שותפות מיטיבה בין ההורים למערכת חינוכית, אייר תשס"ט, מאי 2009 (נכתב ע"י פורום "הורות ומשפחה")

הקשר בין ההורים לילדיהם הוא גורם טבעי, בסיסי ומשמעותי ביותר והשפעתו על התפתחותם של ילדים מכרעת. התייחסות ההורה לילד משפיעה על תפיסתו ועל הערכתו העצמית של הילד, על יכולתו להתמודד עם אתגרים התפתחותיים בחייו ועל החוסן הנפשי שלו בהתמודדות עם משברים ועם לחצים. ההורות בעידן המודרני קשה ומורכבת יותר מאשר בעבר. השינויים החברתיים-תרבותיים המואצים של העידן המודרני עושים את משימת הניווט של ההורות למבלבלת במיוחד, הן בתחום הפרקטיקה ההורית והן ברמה הערכית (כהן, 2007). שינויים חברתיים-תרבותיים, כמו המעבר מחברה מסורתית-סמכותית לחברה מודרנית-דמוקרטית, אבדן תחושת הביטחון של ההורים בעטיין של תורות פסיכולוגיות המגבירות את רגשות האשמה שלהם, אבדן השליטה של ההורים בידע בעקבות הירידה הכללית בתלותם של ילדים בהוריהם בחברה של תקשורת המונים (עמית, 2003), יחד עם שינויים רבים נוספים, "כרסמו" ביכולתם של ההורים לחוש ולהפגין סמכותיות ומנהיגות כלפי ילדיהם. שינויים אלו הולידו את הצורך בהעצמה הורית כמטרה הנמצאת בבסיס פרויקטים רבים העוסקים בעבודת הפסיכולוגים החינוכיים עם ההורים. לכך מצטרפים לחצים חיצוניים, כגון משברים כלכליים ואיומים ביטחוניים.

בספרו "המאבק באלימות ילדים - התנגדות לא אלימה" (עומר, 2002) חיים עומר מפנה את הזרקור לתהליכים מקבילים המאפיינים קשרי ילדים-הורים ותלמידים-מורים (בדידות, קושי בהפעלת סמכות, חוסר אונים). כמו כן חיים עומר מתייחס לביקורת קשה של הצדדים זה כלפי זה, דבר היוצר נתק ועוינות בין ההורים למערכת החינוכית. כך, במקום לאחד כוחות ולחזק את הקשר מורים-הורים, שני הצדדים מבקרים זה את זה ובכך מחלישים הן את הסמכות ההורית והן את הסמכות המורית. חיים עומר מסכם: "הקשר הורה-מורה הוא אחד המקורות לחיזוק או לערעור הסמכות ההורית והמורית כאחת. שיתוף הפעולה בין השניים מחזק את יכולתם להתמודד עם הילד הבעייתי, ואילו ניכור ביניהם מחליש אותה".

המיצוב הייחודי של הפסיכולוג החינוכי מעניק לו יתרון בתפקיד של מתווך בין המערכת החינוכית להורים ומאפשר לו לעבוד ישירות עם ההורים ועם הגורמים החינוכיים בבנייה ובהפעלה של תכניות התערבות ומניעה המתמקדות בשיפור הקשר בין הילד לדמויות משמעותיות בחייו ובין הדמויות במערכת הללו לבין עצמן (הורים-מערכת חינוכית).

## **יתרונות נוספים של הפסיכולוג החינוכי בתפקידו כמקדם שותפות בין המערכות הם:**

- 1. אובייקטיביות:** הפסיכולוג החינוכי אינו מזוהה עם אף אחד מ"הצדדים" ואינו תלוי בהם. הוא נחווה כדמות אובייקטיבית ונייטרלית הן על ידי ההורים והן על ידי גורמים חינוכיים.
- 2. יכולת בדיקה עצמית:** הפסיכולוג החינוכי מנהל עם עצמו דיאלוג פנימי מתמשך כדי לבחון את גבולות השפעתו ואת תהליכי ההזדהות שלו עם כל אחד מהצדדים כדי לשמור על ראייה אובייקטיבית.
- 3. הכרת הצרכים ומוקד ההתערבות:** הפסיכולוג החינוכי מכיר מקרוב ולעומק את הצרכים של שתי המערכות - המשפחתית והחינוכית - ורואה בקשר בין המערכות את המוקד להתערבות טיפולית-חינוכית.
- 4. ראייה תהליכית:** הפסיכולוג החינוכי העובד בתוך המערכת החינוכית הוא בעל ראייה תהליכית ובעל יכולת להציב מטרות קצרות טווח וארוכות טווח וללוות את המערכות המשפחתית והחינוכית לאורך זמן.
- 5. תפיסה "מניעתית":** לעבודה על שיתוף פעולה הורים-מערכת יש משמעות מניעתית, ופתרון של קונפליקט אחד "מחזק" ומלמד את המערכת להתמודד עם קונפליקט אחר בעתיד. הפסיכולוג החינוכי מייחס חשיבות רבה לעבודה מניעתית ועשוי ללוות את המערכת החינוכית ביישום של למידה ממצב אחד לאחר.
- 6. ראייה רב-ממדית:** הפסיכולוג החינוכי הוא בעל ראייה רב-ממדית המשלבת הן את ההיבט ההתפתחותי (של המערכת החינוכית ושל המערכת המשפחתית) והן את ההיבט המערכתי.

התייחסות מיוחדת ניתנת במצב שבו המערכת החינוכית נמצאת בקשר עם הורים פרודים או גרושים: חוזר המנכ"ל הוראות קבע עא/4(א), סעיף 2.3-7, "קשר בין בית הספר להורים פרודים או גרושים", מנחה את בית הספר כיצד להתנהל עם משפחות תלמידים להורים פרודים או גרושים בכפופות לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות והתיקונים שנערכו בו. החוזר מעביר מסר אודות החשיבות של מעורבות זוג ההורים בתפקודו הלימודי ובהתפתחותו של התלמיד, ועונה על שאלות שעולות במצבים מורכבים הנוצרים בבית הספר ומקורן בגירושי ההורים. להלן קישור [לחזר המנכ"ל](#):

הרחבה בנושא תפקיד הפסיכולוג החינוכי בקידום שותפות מיטיבה בין ההורים למערכת החינוכית - מאמרים, תכניות התערבות וביבליוגרפיה - ראה באתר שפ"י: [תחום הורים ומשפחה](#)

## ביבליוגרפיה

הערה: הפריטים הביבליוגרפיים דלהלן הם חלק קטן מהשפע הקיים בתחום. אין הם מחייבים ואינם חלק מדרישה פורמאלית כלשהי בתהליך ההכשרה, אולם הם קובצו כאן כדי ליצור גירוי אינטלקטואלי, מתוך תפיסה ששמירה על רמת מקצועיות גבוהה דורשת התעדכנות שוטפת בידע תיאורטי לאורך כל שלבי ההתפתחות המקצועית.

כהן א' (2007), "התמודדויות הוריות וטיפול בהורות", בתוך: חוויית ההורות (עמ' 9-39), הוצאת ספרים אח. עומר ח' (2002), "הורים ומורים - הברית ההכרחית", בתוך: המאבק באלימות ילדים, התנגדות לא אלימה, הוצאת מודן, עמ' 170-188.

עמית ח' (2003), "העצמה בהורות", בתוך: ייעוץ בעידן של אי ודאות, בעריכת ד"ר ר' לזובסקי וד"ר צ' בר-אל, המגמה לייעוץ חינוכי, מכללת בית ברל, הוצאת רכס, עמ' 347-375.

נוי, ב' (2014). של מי הילד הזה. יחסי הורים עם בית הספר של ילדיהם. מכון מופת. תל-אביב.

ארז ת' (2011) [הורות כמשאב בהתפתחות בריאה וכגורם מגן ובונה חוסן בקרב ילדים ובני נוער](#) באתר פסיכולוגיה עברית

פרידמן ופישר (2002), [הזדהות וערות: יסודות במעורבות ההורים בעבודת בית-הספר](#), עיונים במנהל ובארגון החינוך כרך 26, תשס"ג

" בין הורים למורים בחינוך העל יסודי תמונת מצב והמלצות" , [דוח הועדה לנושא בין בית ספר למשפחה: קשרי הורים מורים בסביבה משתנה](#). יולי 2015, היוזמה למחקר יישומי בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.

[גרינבוים ופריד, 2011 קשרי משפחה מסגרת חינוך בגיל הרך. תמונת מצב, הועדה לנושא קשרי משפחה מסגרת חינוך בגיל הרך, וזיקתם להתפתחות הילד ולהצלחתו במערכת החינוך, היוזמה למחקר יישומי בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.](#)